

VIII. Častá témata moderní literatury

A. Vztah člověka a přírody

1. *Vztah člověka a přírody v literárním vývoji* / 2. *Jack London: Bílý den* / 3. *Karel Klostermann: Ze světa lesních samot* / 4. *Ernest Hemingway: Stařec a moře* / 5. *Ota Pavel: Povídky* / 6. *George Orwell: Farma zvířat* / 7. *Richard Bach: Racek*

Pro moderního člověka 21. století je příroda světem vnějším, ležícím mimo lidská sídliště. Do přírody jezdíme sportovat nebo odpočívat. Příroda svědčí spíše o minulých časech (přírodní památky), které předcházely mohutnému technickému rozvoji lidské společnosti. Příroda je dnes vůči člověku v defenzivě a musíme se o ni starat (mluvíme o ochraně přírody a o národních přírodních rezervacích). Přírodu lze i odborně zkoumat přírodními vědami. Přírodu chápeme především jako skutečnost, která nám slouží; a zdaleka nejde jen o to, že se nám lépe bydlí, jestliže v našem příbytku převládají přírodní barevné odstíny. Lidská společnost využívá veškeré přírodní bohatství, do něhož ještě nedávno zahrnovala jen to, co bylo možné těžit, lovit nebo sklízet. A nejnovějším trendem je udržování životní svěžesti i pracovní výkonnosti prostřednictvím přírodních léčiv, přírodních kosmetiky a přírodních potravních doplňků. Běda však, pokud nám naše plány zkrží povodeň nebo vichřice: pak si vydatně stěžujeme na přírodní katastrofu.

Jestliže se ovšem podíváme na obraz přírody, jak se ve vědomí lidí utvářel v průběhu celých kulturních dějin, zjistíme, že k dnešním běžným názorům můžeme ještě mnoho dodat.

1. Vztah člověka a přírody v literárním vývoji

1-1 Pojem příroda v jazyce a základní rozčlenění tematiky / 1-2 Stručný přehled ztvárnění tématu přírody ve starší literatuře / 1-3 Člověk v souboji i souladu s přírodou očima literatury od sklonku 19. století / 1-4 Vztah k přírodě pohledem moderních literárních směrů i skupin / 1-5 Lidské příběhy na pozadí přírodní scenerie / 1-6 Příroda jako obraz moderní lidské společnosti.

1-1 Pojem příroda v jazyce a základní rozčlenění tematiky

Pojem příroda dnes nejčastěji vymezujeme jako *souhrn všech skutečností na světě, které nevznikly záměrnou lidskou činností*; často ovšem odhlížíme od faktu, že najít přírodu zcela člověkem nedotčenou je zejména v Evropě již obtížné (zpravidla nám stačí, že v přírodě – od horských lesů až po rybníční břehy – nevnímáme lidské zásahy jako rušivé).

Slovo *příroda* existovalo (s různými hláskovými obměnami) ve slovanské slovní zásobě již odedávna. Jeho kořen *-rod-* je obsažen ve slovese *rodit (se)* ve významu *růst, rozmnožovat se*. Je tedy zřejmé, že původně se pod pojmem *příroda* rozuměla jen *živá příroda*. Ve významu odborném se slovo *příroda* objevilo v češtině až v době národního obrození (viz Jungmannova generace). Staří Řekové (již Homér) označovali *přírodu* jako *fýsis* (φύσις); pojem souvisí se slovesem *fýo* (φύω) = *plodím, rostu*. Staří Římané měli pro přírodu výraz *natura*, odvozený od lat. *natus* = *narozen*.

Odtud pochází angl. *nature* [neičə], něm. *die Natur* [dý natur], rus. *priroda* / природа, fr. *la nature* [la natür], špan. *la naturaleza* atd., ale také odvozené pojmy jako *fyzilogický* (přírozený), *fyzionomie* (podoba obličeje) a samozřejmě *fyzika* (věda o mnohých zákonitostech neživé přírody).

Lidé uvažující o **přírodě** řeší několik hlavních **tematických okruhů**: vzájemný **vztah mezi světem přírodním a lidským, rozpor mezi přírozeností** (spontaneitou) **a kulturou** (kultivací), pojmy **vývoj, růst a zánik** v přírodních souvislostech, **meze lidského poznání** aj.

1-2 Stručný přehled ztvárnění tématu přírody ve starší literatuře

Beletristické zpracování tematizovaného vztahu člověka a přírody může mít v zásadě 4 podoby:

- 1. Souboj** člověka s přírodou;
- 2. Soulad** člověka a přírody;

3. Příroda jako **rámec** lidského příběhu;

4. Příroda jako **obraz** lidské společnosti.

Uvedené rozdělení nemůže být striktní: nepochybně se jednotlivé podoby budou často prolínat (např. střídání souboje i souladu s přírodou zakouší každý, kdo v ní záměrně pobývá).

V **nejstarší literatuře** je vztah lidí a přírody zachycen prostřednictvím **mýtů**: člověk se střetává s přírodními silami představovanými často v polidštěné (antropomorfované) podobě. Patří sem **hrdinské eposy** počínaje *Eposem o Gilgamešovi* (3. – 1. tisíciletí př. Kr.). Starořecká **Homérova Odyseia** (kolem r. 700 př. Kr.) stojí na počátku dvou populárních žánrů, jež zpracovávají téma přírody prostřednictvím napínavého putování hlavních postav: jedná se o žánr dobrodružného příběhu a fantasy.

Aktualizovanou obdobu Homérova eposu napsal irský spisovatel **James Joyce** [džeimz džois] (1882 – 1941): jeho román *Odyseus* (1922) se odehrává v současném Dublinu [dablinu] (a obsahuje také odkazy na křesťanství apod.).

Ve **starověku** vznikl žánr **bajky**: příběhu, v němž zvířata a někdy i věci jednají – zpravidla v prostředí obhospodařované krajiny – jako lidé (1 postava = 1 vlastnost), čímž text dospívá ke kritickému zhodnocení lidských charakterů. Za zakladatele evropské bajky je považován řecký **Aisópos** (počeštěně Ezop; 6. století př. Kr.). Popularita převyprávěných tradičních bajek ožila v **klasicismu**: autoři Francouz **Jean de La Fontaine** (1621 – 1695), Rus **Ivan Andrejevič Krylov** (1769? – 1844) aj.

Ve **vrcholném a pozdním středověku** vznikají **zvířecí eposy**: jsou založeny na podobném principu jako bajka, ovšem tematicky se týkají především věcí veřejných (politiky, správy obce apod.) a bývají satiricky laděny: francouzský **Román o Lišákovi** (12. – 13. století), česká **Nová rada** od **Smila Flašky z Pardubic** (před 1350 – 1403; synovec prvního pražského arcibiskupa Arnošta z Pardubic, významný politik).

Příroda patří mezi hlavní témata také u **středověké lyriky**. Italský mystický založený mnich **František z Assisi** (1182? – 1226; svatý František) složil hymnickou báseň (chvalo zpěv) *Píseň tvorstva*: autor chválí Boha prostřednictvím prospěšných přírodních živlů, jež Bůh stvořil a k nimž autor vyjadřuje svůj důvěrný, až sourozenecký vztah. Báseň je první významné literární dílo v italštině. V r. 1979 papež Jan Pavel II. prohlásil svatého Františka za patrona ekologů.

V Čechách vznikla v kulturně bohaté době za vlády císaře a krále Karla IV. píseň *Dřevo se listem odievá* (*Strom se obléká do listí*; po 1350): opěvuje skryvanou lásku dvou mladých lidí na pozadí jarní přírody.

Renesance přináší mnoho odborných a zároveň esteticky hodnotných děl, která rozšiřují znalosti o přírodě a – v souladu s renesančním životním stylem – obracejí k ní pozornost. Nejproslulejší knihou tu je latinsky psaný **Herbář** od italského přírodovědce **Pietra Andrey Mattioliho** (1501 – 1577), jenž jako již slavný učenec pobýval mj. v Praze: rozšířený český překlad jeho Herbáře pořídil český přírodovědec **Tadeáš Hájek z Hájku** (1525 – 1600; posléze osobní lékař císaře Rudolfa II.) a kniha byla vydána v proslulém pražském nakladatelství **Jiřího Melantricha z Aventina**.

V **barokní době** vzbudila pozornost sbírka lyrických básní německého řeholníka z řádu jezuitů **Friedricha Spee** [fridricha špé] (1591 – 1635) *Trutznachtigall* (Vzdorný slavík). Knížku, jež spojuje přírodní a duchovní tematiku, přeložil do češtiny a upravil český jezuita **Felix Kadlinský** (1613 – 1675) a nazval ji *Zdoroslaviček v kratochvilném hájičku postavený*. Sbírkou pod silným vlivem antické římské idylické poezie líčí půvabnou, ptactvem rozezpívanou jarní přírodu, v níž však jedině slavík oslavuje Boha Otce a Ježíše Krista. Sbírkou vyniká kvalitním jazykem a četnými odkazy na biblické a pozdněantické texty.

Na počátku 18. století vyšel dobrodružný román *Život a zvláštní podivná dobrodružství Robinsona Crusoe, námořníka z Yorku* od anglického spisovatele **Daniela Defoea** (1660? – 1731). Román se stal zakladatelským dílem jak na poli realismu jako uměleckého směru, tak na poli žánru trosečnické literatury, jenž se zejména od 19. století rozrostl do takřka nepřehledné šíře. Defoeův příběh mladého Angličana z obchodnické rodiny, jenž ztroskotá a sám se zachrání na neobydleném tropickém ostrově, na němž se pak po dlouhá léta rve o své živobytí s bujnou přírodou, můžeme číst jednak jako přehled technologického vývoje lidstva, shrnutý do jednoho individuálního osudu, jednak jako politicky zabarvené svědectví o houževnatosti a invenci neurozeného měšťanského, malopodnikatelského stavu.

Mezi nejslavnější světové romány se zařadila *Bílá velryba* od Američana **Hermana Melvilla** [hə:məna melvila] (1819 – 1891): heroické úsilí posádky velrybářské lodi (v čele s kapitánem Achabem) snažící se ulovit obrovského bílého vorvaně (přezdívaného Moby Dick) je napínavým příběhem, jenž přináší jak realistické vylíčení velrybářské profese, tak také romanticky pojatý souboj hrdinů s divokou přírodou, a posléze přerůstá v moderní podobenství o kořistnické roli, již si člověk ve světě přisvojuje.

O málo později napsal největší francouzský romantický spisovatel **Victor Hugo** (1802 – 1885) podobně laděný, ovšem v detailnějším měřítku pojatý román *Dělníci moře* o obyvatelích ostrova Guernsey [gə:nzi] v průlivu La Manche [lamánš], kteří se ve střetnutí s nástrahami moře pokoušejí zachránit ze ztroskotané lodi její parní stroj.

Ruský realistický spisovatel **Ivan Sergejevič Turgeněv** (1818 – 1883) napsal povídkový soubor *Lovcovy zápisky*, v němž literárně zúročil svou celoživotní loveckou vášeň. Kniha situovaná do kraje v západním Rusku obsahuje lovecké zážitky a další příběhy; stala se mezinárodně oblíbeným dílem o ruském venkově, a uvádí se dokonce, že přispěla ke zrušení ruského nevolnictví.

V české literatuře 19. století příroda vstupuje v až personifikované podobě do lidských osudů (**Karel Hynek Mácha**, 1810 – 1836: *Máj, Cikáni*; **Josef Kajetán Tyl**, 1808 – 1856: *Strakonický dudák*) nebo se koloběh přírodních dějů s životem postav harmonicky prolíná (**Božena Němcová**, 1820 – 1862: *Babička*).

Ve 2. polovině 19. století se objevil nový umělecký směr – **naturalismus**. Za otce literárního naturalismu je považován francouzský spisovatel **Émile Zola** (1840 – 1902; románový cyklus *Rougon-Macquartové*: v něm romány *Břicho Paříže, Zabiják, Nana* aj. Naturalismus ukazuje postavy jako bytosti vedené především biologickou, pudovou motivací. Lidé žijící na společenském dně se tedy nedokáží – na rozdíl od mnoha hrdinů v realismu – mravní silou svého charakteru vzepřít svému osudu, ale naopak zabředávají stále hlouběji do beznaděje. Autorským cílem ovšem je vzbudit u čtenáře angažovaný odpor vůči realitě.

1-3 Člověk v souboji i souladu s přírodou očima literatury od sklonku 19. století

Mimořádným zjevem ve světě dobrodružné literatury se stal americký spisovatel **Jack London** [džæk landən] (1876 – 1916). Do psaní povídek a románů se pustil až poté, co dobrodružný život prožil na vlastní kůži: od teenagerských let byl postupně námořníkem, lovcem, tulákem a zlatokopem. Jeho díla vynikají

dokonalou znalostí drsného přírodního prostředí (Tichomoří, Aljaška a Kanada...), dramatickým dějem a hlavními postavami fyzicky zdatných, statečných a mravně silných mužů. Názorově byl ovlivněn darwinismem a socialismem. Jakmile začal psát, dosáhl značného, i mezinárodního úspěchu, zbohatl, ale nečekaně brzy zemřel na komplikace způsobené alkoholem. Romány *Volání divočiny*, *Mořský vlk*, *Bílý tesák*, *Martin Eden* [ma:tin i:dn], *Bílý Den*, *Tulák po hvězdách*, *Jerry [džeri] z ostrovů* aj.

Osamělý lov se stal symbolickým vyjádřením lidského údělu – zejména u postav pevných, zásadových mužů – pro dalšího Američana, spisovatele a novináře **Ernesta Hemingwaye** [ə:nista hemiŋweie] (1899 – 1961). Ten jako mladičkářský voják zažil boje na italské frontě První světové války (byl tam těžce raněn). Po ní se coby novinář a začínající spisovatel stal jedním z hlavních představitelů **Ztracené generace** – volně vymezené skupiny především anglosaských autorů narozených kolem r. 1900, kteří pod vlivem tísnivého zážitku války a následujícího pronikavého kulturního přelomu prožívají deziluzi z konce tzv. amerického snu: pryč je doba, kdy o vzestupu rozhodovaly schopnosti, lidé s válečnými zkušenostmi se po návratu domů ocitají na okraji, vytlačeni zbabělými kariéristy, bohatství a vliv se koncentrují v rukou lidí s prázdným vnitřním životem. Hemingway si oblíbil hispánské prostředí: zaujaly ho španělské býčí zápasy a několik let žil na Kubě, kde se věnoval mořskému rybolovu. Romány *Fiesta*, *Sbohem, armádo*, *Komu zvoní hrana*, novela *Stařec a moře*, soubor loveckých povídek *Zelené pahorky africké*, reportážní kniha o corridě *Smrt odpoledne*. Nobelova cena 1954.

Novější světová literatura o střetnutích s přírodou preferuje co nejatraktivnější příběhy: Francouz **Joseph Kessel** [žosef kesl] (1898 – 1979): román *Lev*; Američan **Peter Benchley** [pi:tə beŋčli] (1940 – 2006): román *Čelisti* (příběh lidožravého žraloka byl pak zpopularizován filmem z r. 1975).

V české literatuře dlouhého 19. století hrála významnou roli **přírodní lyrika**: počínaje tvorbou májovce **Vítězslava Háška** (1835 – 1874; sbírky *Večerní písně*, *V přírodě*) přes novoromantika **Josefa Václava Sládka** (1845 – 1912; sbírky *Selské písně* a *České znělky*) až po impresionistu **Antonína Sovu** (1864 – 1928; sbírky *Květy intimních nálad*, *Z mého kraje*).

Z autorů českého venkovského realismu se na život lidí v drsném prostředí **Šumavy** soustředil **Karel Klostermann** (1848 – 1923): jeho tvorba podává komplexní literární obraz šumavského kraje hlubokých horských lesů, chudých pastvin, nebezpečných močálů, krutých zim a také tvrdých lidí: dřevařů, chovatelů dobytka, sklářů, lesníků, pytláků a pašeráků. Klostermann byl původem Rakušan, jeho otec – venkovský lékař – se s rodinou přistěhoval na českou stranu Šumavy kvůli své praxi a Karel Klostermann pak přijal češtinu za svůj druhý jazyk a tvořil česky. Odkazy na Klostermannův život i dílo jsou dnes jedním z hlavních ideových zdrojů turistického ruchu na české Šumavě. Romány *V ráji šumavském*, *Ze světa lesních samot*, *Skláři* aj.

Západočeskému **Chodsku** (jednomu z mála českých pohraničních regionů, kde se české osídlení udrželo již od středověku) věnoval většinu své literární tvorby katolický kněz **Jindřich Šimon Baar** (1869 – 1925): románová trilogie *Paní komisarka* (o chodském pobytu Boženy Němcové) – *Osmačtyřicátníci* – *Lůsy*. Baar také napsal populární dětskou knížku o chodských dětech *Hanýžka a Martínek*. Ale patrně nejznámějším Baarovým dílem je román *Jan Cimburá*: literární zpracování života skutečné postavy – pověstně silného sedláka z jihočeské Putimi, pevně spjatého se svou půdou, promyšleně, poctivě a obětavě sledujícího prospěch své rodiny, statku i obce, a přitom statečného, hrdého a svobodomyšlného; kniha je dovedena až do rozměru světského prozaického mýtu, zároveň ovšem přináší zasvěcený pohled na život české vesnice.

1-4 Vztah k přírodě pohledem moderních literárních směrů i skupin

Meziválečná (druhá, nová) moderna je zaujata propojením současného městského každodenního života s prostředím blízké přírody. Jde tu o reakci na komunikační přiblížování venkova městu (a opačně), na nový jev rekreačního pobytu městských lidí v přírodě i na nalézání estetických hodnot ve zdánlivě všedních skutečnostech moderního světa.

V české literatuře tu významnou roli sehráli bratři **Josef** (1887 – 1945) a **Karel** (1890 – 1938) **Čapkové**. Společně napsali povídkový soubor *Krakonošova zahrada* a mezinárodně ceněnou hru *Ze života hmyzu*, jež má podobu moderní filozofické bajky. Oba se spolu dlouhodobě a kvalifikovaně věnovali zahrádkářství a Karel Čapek napsal soubor fejetonů *Zahradníkův rok*, do něhož shrnul – kromě řady praktických rad a postřehů – také úvahy o přesahu zahradničení směrem k obecným otázkám lidského života. Na tomto místě nemůžeme samozřejmě pominout ani úspěšné knížky pro děti: **Josef Čapek: Povídání o pejskovi a kočičce**; **Karel Čapek: Dášeňka čili Život štěněte**.

Spisovatel a novinář **Rudolf Těsnohlídek** (1882 – 1928) umístil do lesů na Brněnsku děj knížky *Liška Bystrouška* o chytré lišce žijící v hájovně. Knihu světově zpopularizoval moravský skladatel Leoš Janáček, když podle ní složil úspěšnou operu *Příhody lišky Bystroušky*.

Obliba příběhů z divoké, zpravidla exotické přírody se přesouvá do oblasti chlapecké četby (pokud jde o jejich styl, někdy se označuje jako **imaginativní realismus**). Z významnějších spisovatelů tu vyčnívají výteční (a hojně napodobovaní) beletrizující znalci severoamerické přírody, Kanadčan **Ernest Thompson Seton** [ə:nɪst tomsn si:tən] (1860 – 1946; romány *Dva divoši*, *Rolf zálesák*; *Knihy lesní moudrosti*) a Američan **James Oliver Curwood** [džeimz olivə kə:wud] (1878 – 1927; romány *Vlčák Kazan*, *Král šedých medvědů* – úspěšná filmová verze *Medvěd* z r. 1988).

V české literatuře se ve 20. – 40. letech rozvíjel nový umělecký směr **ruralismus** (*rurální* = *venkovský*, *selský*). Byl spojen s konzervativním viděním světa, stal se opozicí vůči moderně. Inspiraci čerpal z některých nedávných proudů realistické literatury české (**Josef Holeček**, 1853 – 1929: jihočeská románová kronika *Naši*), severské (Nor Knut Hamsun [hamsin], 1859 – 1952: román *Matka země*) a francouzské, zejména provensálské (Jean Giono [žán žjono], 1895 – 1970: román *Hlasy země*). Ruralisté dospěli k mytizaci selství, které chápali jako odvěký zdroj obživy národa a hlavního nositele národní identity, spojeného s tradičně pojatou římskokatolickou religiozitou. Dospěli k idealizujícímu zbožnění obdělávané půdy a tvrdé selské práce; selství považovali za spásnou protiváhu proměnlivého a morálně povrchního prostředí moderního města.

Ruralisté byli spjati s vlivnou agrární stranou a s jejími novinami *Venkov*. Předními ruralisty byli **Josef Knap** (1900 – 1973; román *Réva na zdi* aj.) a **František Křelina** (1903 – 1976; román *Hlas na poušti* aj.). V 50. letech 20. století byli oba politickými vězni komunistického režimu.

Nové pojetí přírodní lyriky přináší generace básníků vstupujících do literatury ve 30. letech 20. století. Nejpopulárnějším z nich se stal **František Hrubín** (1910 – 1971), jenž se zařadil mezi nejčtenější české básníky všech dob. Přírodní tematika se u něj často spojuje s obavami o osud rodné země ohrožené v souvislosti s Druhou světovou válkou; postupně se stále častěji literárně obracel k jihočeské krajině, kde rád pobýval. Básnické sbírky *Zpíváno z dálky*, *Krásná po chudobě*, *Včelí plást*, *Můj zpěv*.

Hrubínův vrstevník a přítel **Jan Zahradníček** (1905 – 1960) pocházel z konzervativního katolického selského prostředí a svou přírodní lyriku spojuje s novými způsoby básnického ztvárnění

Boží přítomností ve světě. V 50. letech byl politickým vězněm. Básnické sbírky *Jeřáby*, *Žíznivé léto*, *Pozdravení slunci*.

Specifický žánr prózy, v níž je příroda hlavním tématem a její zvířecí obyvatelé hlavními postavami, pěstoval po celé půlstoletí **Jaromír Tomeček** (1906 – 1997). Důkladně poznal přírodu na rodné Moravě i na Slovensku a na Podkarpatské Rusi (1920 – 1945 byla součástí Československa) a dokázal ji líčit jako svébytné prostředí uchováající si leckde ráz člověkem prakticky nedotčené divočiny. Romány *Stříbrný lipan*, *Admirál na Dyji*, *Marko*, povídkové soubory *Vuř se směje*, *Vlka žijí nohy*, *Lovy beze zbraní*.

1-5 Lidské příběhy na pozadí přírodní scenerie

Příroda vystupuje v literatuře také jako prostředí příhodné pro krystalizování lidských vztahů. V evropském měřítku je známý vzpomínkový francouzský román z provensálského venkova *Jak voní tymián* od **Marcela Pagnola** [marsela paňola] (1895 – 1974).

V české literatuře novinář a spisovatel **Ota Pavel** (1930 – 1973) půvabně ztvárnil své vzpomínky na dětské prázdninové pobyty s rodiči a bratry na Berounce. Příběhy z povídkových souborů *Smrt krásných srnců* a *Jak jsem potkal ryby* jsou naplněné atmosférou rodinné a sousedské sounáležitostí a shovívavým humorem, často se točí kolem rybaření, ale vstupuje sem i tón smutku a obav v souvislosti s blížící se německou nacistickou okupací: rodina (vl. jm. Popperovi) byla židovského původu.

1-6 Příroda jako obraz moderní lidské společnosti

Převratné události ve 20. století podněcovaly literární tvorbu k interpretaci aktuálního společenského vývoje prostřednictvím alegorií. Kromě již zmíněné hry *Ze života hmyzu* od **bratří Čapků** se tu celosvětově proslavila další 2 díla:

Britský novinář a spisovatel **George Orwell** [džo:dž o:wəl] (vl. jm. Eric Blair [erik bleə]; 1903 – 1950) napsal (1945) novelu ve stylu moderní politické bajky *Farma zvířat*: příběh o vzpouře vykořisťovaných zvířat na zanedbaném statku opilého farmáře a o následném úpadku původních revolučních ideálů pod despotickou nadvládou vůdcovských prasat je paralelou vývoje komunistického Ruska / Sovětského svazu v 1. polovině 20. století, končí však pochmurným sblížením s podobně odlidštěným světem západního byznysu.

Americký spisovatel **Richard Bach** [ričəd bæč] (* 1936) napsal (1970) novelistickou bajku *Racek*. Jejím hrdinou je mladý racek Jonathan Livingston, který se nechává vést přirozenými myšlenkami o svobodě, a proto náročným akrobatickým létáním posouvá hranice svých možností a překračuje meze obvyklých obzorů, čímž se ovšem dostane do tvrdého konfliktu s Hejnem, pro nějž jedinou náplní života je krátkozraký, tupý konzumismus.

